

իմաստութեամբ Յունաց և Հուռմոց, աշխարհէ հրաժարելէն ետքն ալ չի թողուց զկիկերոն և զՈվրատիոս, զՎիր-դիլիոս և զՊլատոն: Երբ կը կարգար զանոնք սիրտը կը խռովէր, աչքերն արտասուգը կը լեցուէին 'ի տեսիլ այնպիսի հանճարից զորս կը սիրէր: Հերոնիմոս ինքն իսկ կ'ըսէր թէ յառաջ քան զընթեռնուլ զկիկերոն և զՊլատոն շատ զիշեր հսկմամբ և արտասուգը կ'անցունէր:

Հերոնիմոսի այրին մօտ կը տեսնուին Պաւլայի և անոր դստերը Եւսդոքիայ դերեզմանքը, զորս Հերոնիմոս դարձուցած էր 'ի քրիստոնէութիւն, որոնք թողլով Հուովմայ մեծութիւնը և փառքը, եկան Բեթլէհէմ բնակեցան և հոն ալ մեռան:

Այս տեղույս մօտ կայ Անմեղ մանկանց ստորերկրեայ մատուռը, ուր աւանդութիւնը կ'աւանդէ թէ թաղուած ըլլան:

Այս այրերէն զատ կայ ուրիշ այր մ'ալ, որ կ'ըսուի Այր Կաթի, որ այն տեղն է ուր առանձնացաւ Աստուածածին հանդերձ աստուածային մանկամբ նախ քան զփախուստն յեգիպտոս:

Կը շարունակուի:

Բարոյական և քաղաքական տնտես-
ստքիշն:

(Տես Էրես 173:)

ԻՆՏԵՆՏԱՍՆԵՐՈՐԳ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ:

Մերենայք որ աշխատարիւն կը համատօտեն ու ներդարիւն կը նուազեցրնեն՝ բարի են մարդկութեան համար:

Ամենայն տէնկալութիւնը արդիւնաւորեալ էին. օգոստոս ամիսն էր. բոլոր Գաղղիոյ մէջ հունձքը լմընցեր էր կամ լմըննալու վրայ էր, և գեղեցիկ օգերով ցորենը շտեմարանաց մէջ փոխադրելու գործն ալ կը կատարուէր: Ալ ապա-

հով էին թէ բերքը ոչ միայն տարւոյն պիտոյիցն համար բաւական էր, այլ նաև բաւականապէս աւելնալուն վրայ. ուստի ցորենոյ աժնութիւնը մեծապէս աւելցեր էր վերջին վաճառահանդիսից մէջ, և արդէն զինք հին սովորական վիճակին կը մերձենար: Ամենայն ճարտարագործութիւնը իրենց աշխոյժն ստացեր էին, և եթէ դեռ չէին հասած հացի նուազութենէն առաջ եղած յաջողութեանց, գոնեա ոչ դը նեղութեան մէջ էր: Ժողովուրդն՝ այն դիւրութեամբ որ մարդս ունի մէկ զգացմունքէ ուրիշ զգացմունք անցնելու, արդէն անցած չարիքները կը մոռնար, վատահոլութեամբ ապագային տալու համար ինքզինքը: Համախմբութեան օրը Տիւրքէ այսպէս սկսաւ խօսքը:

— Մեր վերջին խօսակցութեան մէջ տեսանք թէ բարիք է այն ամեն բան որ մեր կարօտութիւնը լեցընելու համար հարկ եղած նեղութիւնը կը նուազեցնէ: Մարդուս մտաց ջանքը պէտք է ուրեմն ձկտի որ և իցէ բան շուտ և քիչ նեղութեամբ կատարելու, քիչ ժամանակի մէջ շատ ընելու, որով և աւելի հանգստութիւն ստանալու համար: Եարծես թէ մասամբ մը բանականութիւնը այս բանիս համար տրուած է մարդուս վասն զի ամենայն էակաց մէջէն կատարելագործելի միակ մէկ բանակաւորութիւն կայ և միակ կատարելագործող իր գործերը: Յայտնի է թէ Աստուած մարդկային ազգի իւր վիճակը լաւցընելու միջոցներ տալով կ'ուզէր որ մարդս զայն բանեցնէր:

Ամենայն աշխատութիւն նեղութիւն ըլլալով՝ մարդս բնական զըրգմամբ ըստ կարելոյն կը ջանայ բազուկներն աշխատցընելու տեղ՝ բնութեան ուժերը գործածել. և այս ուժերն օգտակար ընելու համար սպասներ, գործիքներ, մեքենաներ կը գտնէ. մեքենայ մը՝ ինչ ալ ըլլայ աւելի կամ նուազ պարզ կամ բազադրեալ գործիք է, որուն օգնութեամբ մարդս հնարք գտած է նեղութիւնը քիչցընելու, փափագածը դիւրաւ, զոյն և շուտադոյն առաջ բերելով:

Ուստի նաև մարդս վայրենի վիճակին մէջ գործեաց կը դիմէ . որսորդութեան համար գործածած պարստափկը, աղեղը ու նետերը յայտնի է թէ կոշտ գործիքներ են՝ այլ միշտ գործիք են :

— Մարդուս առաջին պէտքն ապրուստն ըլլալով, ըսաւ ան ատեն Ռափոյ, առաջին զտնուածներն անշուշտ երկրագործական գործիքներն եղան :

— Հաւանական է, Ռափոյ . մարդս իսկոյն սպառեց երկրիս ինքնաբեր պտուղները և շուտով իմացաւ թէ շատ աւելի կը բերէ եթէ հողը կակղեալ ըլլայ, և թէ ցորենը փոխանակ ասդին անդին նետուելու կարգաւորեալ ցանուի : Երկրագործը նախ միայն առ ձեռն խեղճ գործիք մը կը բանեցընէր . մեծ քայլ մ'եղաւ բահի գիւտը, որով բազկաց կ'օգնեն մկանք սրուանց կամ ոտից . մեծագոյն գիւտ եղաւ արօրը՝ որ բեռնաքարչ կենդանեաց օգնութեամբ հողը խորէն կը կտրէ ու կը դարձնէ :

Երբ ցորենն աճի ու հասուննայ պէտք է քաղել, բայց ձեռքով ընելը երկայն կ'երթայ ու դժուարին է . նախ դանակ գործածուեցաւ . յետոյ հանճարեղ մէկը իմացաւ որ եթէ կորածայր ըլլար՝ լաւագոյն կը կտրէր . ասկէ առաջ եկաւ մանգաղը որուն գիւտը մեծագոյն զարգացումն է : Ժամանակ անցնելէն ետքը կորածայր և մեծ կտրոց մը ունենալու շահը զգալի եղաւ, և գերանդին գտնուեցաւ : Յետոյ պէտք էր ցորենը կճեպէն զատել . սկըսան նախ հասկերը ձեռքով շփել, բայց շուտ մը գաւազանիկով ծեծել մտածուեցաւ, որով մէկ մարդ մը բազկաւը հինգ կամ վեց անձի ձեռքով ըրածին չափ գործ կը տեսնէ :

Նոյնպիսի կատարելութեանց ենթակայ էր ցորենն աղալն ու ալիւր ընելը . նախ երկու քարի մէջ կը ճզմէին . բայց հնարագէտ մտքով մէկը մտածելով թէ գործը լաւագոյն կը յաջողէր այն քարերէն մէկը դարձընելով՝ գտնուեցաւ աղօրիքը՝ երկու կլորած և երկանաքարերով, որ ձեռքով կը բանի ինչպէս դեռ ինչուան հիմա Արևելքի մէջ : Քանի մը յառաջացեալ ժողովուրդը քարերը ձիւ-

րով կամ եղներով դարձընել կու տան . այլ լաւ քաղաքականացեալ երկիրնե-րու մէջ ջուրն ու հովը կը գործածեն առ այս, և հիմակուան ժամանակս աղօրիք մեծ շէնքեր են, ուր ջուրն և շոգին շարժումն կու տան զօրաւոր մեքենաներու :

— Պէտք է խոստովանիլ, յարեց Ռափոյ, թէ այս գիւտերը մեծ բարիք եղան մարդուս համար . առանց արօրոյ, բահի, մանգաղի, բրիչի ինչ պիտի ընէին երկրագործք, որ արդէն այնչափ նեղութեամբ ցորեն առաջ կը բերեն :

— Ուրիշ ճարտարարուեստք ալ, Ռափոյ, ոչինչ նուազ պէտք է քեզի պէս երախտագէտ ըլլան : Շատ երկայնաբան կ'ըլլայի եթէ միայն ուզէի զաղափար մը տալ այն գիւտերուն՝ որոնց մարդս դիմեց հետզհետէ իր վիճակը լաւցընելու համար բնական տկարութեանը դարման տանելով : Ամեն մէկ գիւտ իր նիւթական բարեկեցութիւնն աւելցուց՝ անանկ իբրեւ թէ երկիրս աւելի բարեբեր եղած ըլլար և եղանակք աւելի զթած : Երբ ցորենն աղալու համար ջրային աղօրիքը ձեռքով բանուած աղօրոյն տեղը բռնեց, ուտելիք պատրաստելու աշխատութիւնը շատ դւրընցաւ, և շահեալ ժամանակը կարելի եղաւ ուրիշ բարեկեցութեան պիտոյքներ հայթհայթելու գործածել . այսպէս մտածելու է նաև ամեն ուրիշ մարդուս բնական աշխատութիւնը պակսեցնող գիւտերու նկատմամբ :

— Այս գիւտերն անժխտելի է որ ընդհանուր առնելով մեծ բարիք են, ըսաւ ան ատեն Ուորիոս . սակայն պարագաներ կրնան ըլլալ յորում տարբեր կարծիք ունենանք : Մեքենայ մը գտնելով եթէ քանի մը գործաւորաց շինած ապրանքը կը շինենք, անոնք առանց գործոյ կը մնան : Տեսէք ինչ որ քանի մը տարի առաջ հոս պատահեցաւ բւուեռաց շինութեան մէջ, զոր շատ մը գործաւորներ սալերու վրայ կը շինէին . բեռներ շինելու մեքենայ մը հնարուեցաւ, և գործաւորներուն պէտք եղաւ ուրիշ գործ փնտրուել :

— Ըսածդ ստոյգ է, Ռնորիոս, կ'աւելցնեմ որ երբեմն այսպիսի պարագայի մէջ գործաւորք անխեղաբար աշխատութիւննին շարունակել կը մտածեն մեքենային հետ կռուելու յուսով. աժան գնով աշխատելով կրնան քիչ մը ժամանակ հետամտութիւն ընել, բայց այս աժան գնով կ'աղքատանան. անատեն ընկերութեան անիրաւ ըլլալուն վրայ կը դանդատին, ըսելով թէ սաստիկ կ'աշխատին և ոչինչ է վճարքնին. մինչդեռ անձանց համարելու են իրենց վիճակին դժուարութիւնը: Ինչո՞ւ համար կ'ուզեն մեքենայից դէմ կռուիլ որ կրնան աւելի խնայողութեամբ արդիւնաւորել. միթէ անխեղութիւն չէ յուսանին որ նոյն վճարքն ունենան ինչ որ կարելի է հարկի ժամանակ ունենալ:

Աշխատելը կամ այլոց համար արդիւնաւորելը ինչպէս ըսեր եմ աշխատութիւն մը ծախել է. բայց մենք չենք կրնար ստիպել զայլս որ մեր աշխատութեանցը իրենց համար աժածէն աւելի վճարք տան. արդ այս ծառայութիւնք՝ օրինակ իմն, կէսէն աւելի չեն աժեր՝ եթէ ուրիշ միջոցներով կարելի է ուրիշ տեղ նոյն ապրանքը կիսով առնուլ: Ըսէ ինծի, Ռնորիոս, զոյգ մը կօշկի տասը ֆրանքի տեղ քսան ֆրանք կը վճարես պահանջողին տկար ըլլալուն և կրկին ժամանակ անցընելուն համար:

— Ամենևին, Պ. Տիւրքէ, չեմ կրնար իրաց աժածէն աւելի գին տալ:

— Իսկ արդ ամեն մարդիկ նոյն պարագայից մէջ են. եբր նոր գիւտով մը քսան ֆր. աժող բանը տասը ֆրանքով կը շինուի, կ'ըսուի թէ այն ապրանքին նիւթը տասը ֆր. է, և ոչ ոք աւելի կ'ուզէ վճարել: Արդ աշխարհիս մէջ կան մարդիկ որ չեն գիտեր կամ չեն ուզեր նոր միջոցներ գործածել, կրնան զմեզ ստիպել հին վճարքնին տալու:

— Իսկ մեք գործատեալքս, ըսաւ Պլոնտոյ, որ իր դարբնոցին յարմարցուցեր էր բեռաշէն մեքենայն որուն վրայօք խօսեցաւ Ռնորիոս, միթէ ազատ չէնք շինութեան նոր կերպ մը

գործածելու կամ չի գործածելու: Վաճառքս ծախելով, ինչպէս շատ աղէկը սիր, ծառայութիւններ կը ծախեմ հասարակաց. կրնամ աժածնէն սուղ ծախել, այսինքն որչափով որ ուրիշ տեղ չեն ծախուիր: Իրաւունք չունիմ:

— Ըստ ինքեան՝ ոչ, Պլոնտոյ, իրաւունք չունիս ոչ դուն և ոչ ուրիշ որ: Շինութեան նոր հնարք մը գտնուելուն պէս ոչ միայն ամենուն իրաւունք է զայն գործածել՝ այլ և պարտք. վասն զի ամենքնիս պարտական ենք կրցած ծառայութիւննիս ընելու, և չենք կրնար անոնց աժածէն աւելի վճարք ուզել:

— Սակայն, վրայ բերաւ Ռնորիոս, այն գաղափարը թէ մեքենայով շատ գործաւորներ գործէ կը զրկուին՝ այնպէս մը կրնայ մտածել տալ թէ մեքենայք աւելի չարիք կը հասցընեն քան թէ բարիք մարդկային աշխատութեան տեղը բռնելով. եթէ գործաւորք անգործ մնալով անօթութենէ կը մեռնին՝ մեքենայից գիւտն ա՛լ բարիք չէ, և պէտք է որ արգելուի:

— Քանի մը խորհրդածութեամբ կը տեսնես, պատասխանեց Տիւրքէ, որ այս վախերն անհիմն են: Ո՛ր և իցէ ժամանակ տրամադրելի աշխատութեան քանակը կը կախուի հասարակապէս տրամադրելի դրամագլխէն. հիմա աւելի բացայայտ պիտի տեսնենք այս բանս: Գործաւորաց վարձքն անկարելի է վճարել իրենց շինածին վաճառմանն սպասելով, այլ կանխաւ մէկդի դրուած դրամագլխէն. որչափ աւելի այս դրամագլուխը մեծ ըլլայ՝ այնչափ աւելի դիւրաւ և կարելի կ'ըլլայ գործաւորներ գործածել. արդ մեքենայի մը գիւտը պէտք է դրամագլուխն աճեցնէ խնայողութիւն պատճառելով այնմ. բայց դրամագլխոյ ամենայն աճումն աշխատութեան խնդրողութիւնը կ'աճեցընէ. վասն զի երկրի մը մէջ որչափ տեղի հարստութիւն կայ՝ այնչափ աւելի ալ պէտք կայ լեցընելիք: Այս բանս կըրնանք ապացուցանել Գաղղիոյ վրայ, ուր մեքենայից կիրառութիւնը մեծապէս շատցուցած է ճարտարութեանց

մէջ գործածուած դրամագլուխը, և ճշմարտութեան դէմ չէ ըսելը թէ դարէ մը 'ի վեր տասնապատիկ աւելցաւ. ուստի արուեստը և ճարտարագործութիւնը աւելի գործաւորներ կը բանեցնեն՝ քան ինչ որ մեքենայից միջամտութենէն առաջ:

— Սակայն, կցեց դարձեալ Ոնորիոս, այսպէս գործածուած դրամագլուխը աշխատութեան հատուցումն ընելու չի ծառայեր, մեքենայից համար կը սպառուի:

— Ստոյգ է թէ դրամագլխոյ մէկ մասը մեքենայից համար կը սպառուի. արդեթէ լուսնէն վար բերուած ըլլային մեքենաները՝ զանոնք ճարելու և հողալու համար տրուած ստակը աշխատութիւնը վճարելու համար գործածուած պիտի չըլլար. բայց շինողները գործաւորներ են, և անբաւ աշխատութիւն պէտք է զանոնք շինելու և բանեցնելու համար: Ահաւասիկ լէոնարտ որ ձեռագործական այս կերպ աշխատութեան զբաղած է և այսօր լուռ կեցած է վասն զի քան զամենայն ոք աղէկ գիտէ ինչ է մեքենայից օգտակարութիւնը. ըսէ ձեզի թէ ինչ աշխատութիւն պէտք է զանոնք յօրինելու և խնամելու համար:

— Յայսմ իրաւունք ունիք. Պ. Տիւրէ, քիչ մը բան գիտեմ և ձեր կարծիքէն եմ:

— Ահաւասիկ, բարեկամդ իմ, ինչ ըսել է բան գիտնալը. մարդս միշտ միախորհուրդ կ'ըլլայ: Ձեռքով և մեքենայով շինուած վաճառուց տարբերութիւնը յայսմ կը կայանայ, որ առաջին կերպով ամեն բան ձեռքով կ'ընեն և նեղութեամբ ու քիչ քանակով կ'արդինաւորեն. երկրորդ կերպով վաճառքին վրայ ուղղակի քիչ աշխատողք կ'ըլլան, այլ շատերը մեքենաները շինելու համար կ'աշխատին: Աշխատութիւնը նոյնչափ է, բայց ընդհանրապէս հասարակութիւնը շատ աւելի դիւրութիւն և հանգստութիւն կ'ունենայ:

Այն կողմերուն փորձն ուր մեքենայից շատ գործածութիւն կայ, ինչպէս

Սնդղիա, Գաղղիա, Գերմանիա, կը ցուցնէ թէ մեքենայիւք ձեռական աշխատութիւնը շատ աւելցած է. ուստի նաև գործաւորաց վիճակը շատ լաւցած է, շատ մը դիւրութիւններ ստանալով, որոնցմէ զուրկ էին կամ միայն քիչ քանակով կը գնէին: Խօսքս արդարև մեքենայից մեծ շահերէն մէկուն վրայ կ'իյնայ, որոնց կիրառութեամբը ամենայն շինեալ ապրանք աւելի առատ կ'ըլլան, վասն զի նոյն գնով շատ աւելի վաճառք կրնան առաջ բերել:

— Բայց անկէ շահ ընողը գործատէրն է, գոչեց Ոնորիոս:

— Մեծ սխալմունք է. առատութիւնը աժնութիւն կ'արդինաւորէ, ինչպէս գիտէք, վասն զի առատութեամբ ընծայողութիւնը մեծագոյն է քան զխնդրողութիւն. աժնութեամբ աղքատները չիկրցածնին կրնան ունենալ. և աս է մեքենայ գործածելու գլխաւոր պատճառներէն մէկը. վասն զի շատ անգամ սպառման շատութիւնը կարելի է միայն լեցնել նոր մեքենայ մը հաստատելու ծախքերը: Օրինակ իմն. այսօրուան օրս նուաաս գործաւորն ալ կրնայ մաքուր՝ վայելուչ ու պատսպարող զգեստներ ունենալ: Ասիկա ոչինչ բան մը կ'երևայ վարժելու համար. բայց ամեն տեղ նոյնչափ չի գտնուիր. նոյն իսկ մեր մէջն ալ միշտ այսպէս եղած չէ. հիմա գործաւոր մը եթէ երկու հարիւր տարի առաջուան տէրերուն վիճակին մէջ ըլլար՝ շատ խեղճ հագուստ ու բնակութիւն ունեցող կը համարուէր:

Ուրեմն մեքենաները չարիք համարիլը մեզմէ հեռու ըլլայ. բանականութեան մարդուս ընծայած մեծագոյն ծառայութիւնն համարինք զանոնք: Եթէ մեքենայ մը որ աշխատութիւն կը պակսեցնէ և վաճառք մը երկու կամ երեք անգամ նուազ աշխատութեամբ յառաջ բերել կու տայ, կարենայ չարիք համարուիլ, նոյնպէս ըսելու էր նաև ուրիշ մեքենաներու համար, վասն զի ամենուն վախճանը նոյն է, որ է աշխատութիւն և նեղութիւն նուազեցնել: Աշխարհքիս մէջ եղած ամեն մեքենա

ները պէտք էր ջախջախել՝ աշխատութիւն համառօտեցնուն համար: Բայց յայսմ ևս պէտք չէ դադրել. մէկ իրի նկատմամբ ճշմարիտ եղածը՝ ճշմարիտ է նոյն բնութիւն ունեցող ամենայն ուրիշ բաներու նկատմամբ, ինչպէս դժուարակնճիւն՝ նոյնպէս ամենէն պարզ մեքենայից նկատմամբ: Մէյմը այս ճամբան բռնելէն ետքը՝ ալ չէք կրնար ետ կենալ. պէտք է որ կոտորենք ջախջախենք մեր ամեն տեսակ կահ կարասիքն ու գործիքները. վասն զի մեքենայք են որ խնայողութիւն կը պատճառեն, աշխատութեան գիւրգոյն ընծայելով զայնս. պէտք է որ մէկգի նետենք ուռը սղոցը, քերիչը, խարտոցը, հերիւնը, ծեփիչը, աքցանը, գայլիկոնը, կացինն ու տապարը:

— Ոչ, ոչ, կ'աղաչեմ, գոչեցին միաբերան Սոժոն, Միքայէլ, Բենեդիկտոս, Մարտիալէս, Պասդիէն և Միրըպոյի մէջ բանող զանազան ճարտարագործութեանց արուեստաւորք:

— Պէտք է մէկգի ձգել սայլակը, բահը, բրիչը, արմոխք ծեծելու գաւազանը, մանգաղը, արօրը, առանց մոռնալու նաև աղօրւոյն երկանաքարը:

— Բացարձակապէս, յարեցին Ժարլան, Տիւրուր, Ֆրաբէն, Պետրոս Պոն, վալ և ամենայն երկրագործք:

— Կը տեսնեմ՝ այս միաձայնութեանէն, կցեց Տիւրբէ, թէ դուք մեր առաջին հարցը վիճակին դառնալու փափաք չունիք, որ փայտը ձեռքովին կը կոտրէին և իրենց ըղունգներովը երկիր կը փորէին: Ուրեմն երախտագէտ ըլլանք մեքենայից որ այնչափ մեծ ծառայութիւն կ'ընեն մեզի, և հակասաբար չը գովենք մինչդեռ ի՞նչ հաճ են մեզի ու չախորժած ժամանակնիս չըդատապարտենք: Կ'ուզէք որ ըսեմ ձեզի թէ երբ մեքենայ մը ախորժելի է կամ անախորժ:

Ախորժելի է մեքենայ մը երբ ձեռքով չըլլուելիք աշխատութիւն մը կը կատարէ. ուստի ամենեկին չենք դանդատիր շոգեշարժ մեքենային վրայ որ զնաւը կը յառաջեցնէ, վասն զի ո՛ր և

իցէ մարդկային ուժ կարելի չէ որ զայն կարենայ շարժել: Հաճոյական է երբ այնպիսի աշխատութիւն մը կը կատարէ՝ որուն մեքենայով կատարուիլը տեսնել վարժած ենք. ինչպէս են արօրը, սղոցը ու գաւազանիկը՝ որք ախորժելի են, վասն զի երբեք տեսած չենք որ առանց անոնց երկիր բանուի, փայտ կը տրուի կամ տեղէ տեղ հող փոխուի: Մտքերնէդ իսկ չանցնիր որ ուրիշ կերպ կարենայ ըլլալ, և հիմա իսկ անոնց մէկգի ձգուելուն հակառակեցաք:

Ընդհակառակն մեքենայ մը անհաճոյ է երբ անանկ աշխատութիւն կը կատարէ որուն մենք սովորաբար մարդկանց ձեռքով կատարուիլը տեսած ենք. ինչպէս երբ մեքենական ուստայնակութիւնը ձեռքով ուստայնակելուն տեղը բռնեց: Անհաճոյ է գլխաւորապէս երբ ճարտարագործութեան մը մէջ կը մտնէ՝ յորում մեքենական աշխատութիւնն անծանօթ էր նախ, ինչպէս երբ գուլպայ շինելու մեքենայն ցանցակերպ հիւսելուն տեղը բռնեց: Բայց ի՞նչ. ան որ բարի է ճարտարագործութեան մը համար նեղութիւն պակսեցնելուն և մարդուս կարողութիւնը տասնապատիկ ընելուն համար, ինչպէս աղէկ չըլլար ուրիշ բանի համար՝ որով նոյն վախճանին կարելի է հասնիլ:

— Սակայն ստոյգ ալ է, ըսաւ Ռոբրիոս, եթէ մեքենայք գործաւորաց աշխատութիւնը կ'առնուն՝ անոնց տեղը բռնելով:

— Ստոյգ է, Ռոբրիոս, թէ նոր մեքենայ մը աշխատութեան յեղափոխութիւն պատճառէ և առ ժամանակ մը գործաւորները կը զրկէ, և կը ստիպէ զիրենք որ ուրիշ կերպ աշխատութիւն մը գտնեն: Բայց սխալ է այն թէ մեքենայք աշխատութիւնները կը հատցնեն ընկերութեան դրամագլուխը շտցրնելով: Այս խօսքս կը կրկնուի ամեն անգամ որ խնդիր կ'ըլլայ արուեստական ճարտարութեան մէջ մեքենայ գործածել, և ամեն անգամ ալ այս ընդդիմադրութիւնը արդեամբ կը բացասուի: Հիւսելու արուեստներն երբ գտնուե-

յան՝ այսպէս ըսուեցաւ, և հիմա աւելի բազմաթիւ են գուլպայի աշխատողք քան թէ ձեռքով հիւսուած ժամանակը. վասն զի հիմա ամենքը գուլպայ կը հագնին: Նոյնը զուրցուեցաւ երբ մեքենայով մանելը ձեռքով մանելուն տեղը բռնեց, և այսօրուան օրս Գաղղիոյ մէջ առաջուրնէ շատ աւելի մանողք կան, վասն զի բոլոր աշխարհիս ժողովրդեան կերպաս կը հասցընէ: Չորս դար առաջ ալ այսպէս ըսուեցաւ երբ տպագրութեան գիւտը դրագրաց օրինակողաց արուեստը խափանեց. և հազիւ թէ քանի մը տարի անցաւ որ տպագրութեան հարկերապատիկ աւելի գործաւորք կ'աշխատէին՝ քան ինչ որ միջին դարու ժամանակ դրագրութեան համար: Վերջին ժամանակներս ալ ըսուեցաւ երբ մեքենաշարժ տպագրութիւնը ձեռքովին յաջողեց, և հիմա աժնութեամբ գրեանք ամենուն գիւրագին ըլլալով և կրթութեան տարածմանն օգնելով, շատ աւելի գործաւորք կան տրպագրատանց մէջ քան ինչ որ երեսուն տարի առաջ:

— Այս ամենն ալ աղէկ ու աղէկ է, ըսաւ Անդրէաս. սակայն ոչինչ ընդհատ ստոյգ է թէ երբ մէյմը արուեստագործութեան մը մէջ մեքենայ մտնէ՝ գործաւորաց մէկ մասը առանց գործոյ կը մնան:

— Ճշմարիտ է, Անդրէաս. բայց շատ անգամ ըսեր եմ թէ չիկայ մեծ աղէկութիւն մը որ քանի մը անպատեհութիւններ ալ հետը չունենայ, որոնք իրաց հարկն են, և գիտնալով է համակամիլ ինչպէս ամեն բանի որ սովորութիւն կը փոփոխին: Օրէ օր անակնկալ գիւտեր մեր պիտոյքը կը փոխեն, ուրիշ ընթացք մը կու տան անոնց, և կամ կը թողուն որ ուրիշ կերպով մը լեցընենք: Նոր ճամբայ մը շինուելով փնաս կ'ըլլայ հին ճամբուն վրայ գտնուող պանդոկներու և կալուածներու. ճամբուն խափանութիւնը ջանալու ենք: Երկաթուղի մը կը բացուի և նոր ճամբուն օգտակարութիւնը կ'արգելուի. պէտք է այն երկաթուղոյն հակառակիլ:

Նորեւուկի քմահաճոյ փոփոխութիւնը շատ մը ճարտարական արուեստներ կը յեղաշրջեն՝ կամ կը փճացընեն, և առ ժամանակ մը մեքենաներէ շատ աւելի անձինք աշխատութենէ կը զրկեն: Անցեալ տարի ամենայն կանայք շալ կը կրէին, այս տարի բաճկոնակ կը հագնին. շալի վաճառականները ոչ կը ծախեն և ոչ կը շինեն. շալի գործաւորք անգործ մնացած ըլլալով՝ կրնան պահանջել որ արգելուին կանայք բաճկոնակ հագնելէն:

Բնական երևութից մէջէն նոյն իսկ բարեգործականքն ճարտարարուեստից փնաս կը բերեն: Շատ ատենէ 'ի վեր կ'անձրեւէր. աղէկ օդ վրայ եկաւ ու հովանոց ծախող խանութպանք, կօշկակարք և կառք վարձքի տուողք կը նեղուին. բողոքելու են որ դարձեալ սկրսի անձրեւ գալ: Չորութիւն տիրած էր և ջրկիրներուն ու պարտիզպաններուն բանն յաջող էր, որ առատ ջուր ունենալով և բերքերնին առաջ բերել կարենալով ուղածնուն պէս կը ծախէին. անձրեւը վրայ կու գայ՝ ամենուն համար բարիք է բաց 'ի իրենցմէ:

Այսպէս է նաև մեքենայից նկատմամբ. առ ժամանակ մը քանի մը անձի փնաս կ'ընեն, այլ ընկերութեան համար բարիք են. պէտք է հասարակաց և բովանդակ ընկերութեան յարատեւ բարիքը զոհել ոմանց անցողական շահուն համար:

— Սակայն, յարեց Անդրէաս, կարելի չէ նոր գիւտի մը պատճառած շարեաց մեծ մասին առաջն առնուլ. բաւական է որ տէրութիւնը խնամք ունենայ որ այդ նոր գիւտը ամեն տեղ միանգամայն չտարածուի:

— Դարձեալ տէրութիւնն առաջ կը մղէք, Անդրէաս, և նոր հարուած մը կու տաք իւրաքանչիւրոց աղատութեն և իրաւանց: Ե՞րբ պիտի վարժինք տէրութեան չդիմելու այնպիսի իրաց համար որ ինքիւն կ'ըլլան. և երբ պիտի ըմբռնենք որ ամենայն շահուց անցա-

գիրն ազատութիւնն է: Տէրութիւնը մէջ մտցընելով ճարտարագործութեան խնդրոյ մէջ յորում մասն չունի՝ ամենուն շահուն վնաս կ'ընեն:

Երբ ճարտարագործութեան մը մէջ աժան շինող մեքենայ մը գտնուի՝ միթէ գործատեարք ազատ չե՞ն գործածելու կամ չգործածելու. երբ մէկ գործատէր միայն ըլլար աշխարհիս վրայ՝ կ'ըմբռնէինք թէ կրնար նոր մեքենան զանց ընել: Եւ դարձեալ՝ եթէ բնական անսիրելութեան հետ չնեղուելու և ծախուց համար ետ կենայ զայն գնելէն՝ ընկերութիւնը իրաւունք կ'ունենայ գանգատելու ապրանքը սուղ սուղ վաճառելուն համար, մինչդեռ կարելի է աժան տալ: Սակայն այս գործատէրը՝ Գաղղիոյ մէջ և օտար երկիր շատ մը հետամուտ նախանձորդներ ունի, որոնց հետ ստիպեալ է միշտ մրցելու. ուստի երբ արուեստից մէջ նոր հնարաւոր փորձ կը մտցուի՝ ամեն գործատեարք կամայ ակամայ ստիպեալ են գործադրելու, թէպէտ և իրենց համար շատ սուղի նստի գործիքները փոխելը կամ նորի վերածելը. ով որ դէմ կենայ՝ ալ չիկրնար նախանձորդակից ըլլալ, պէտք է որ գործատունը փակէ, և անատեն գործաւորք շատ աւելի կորուստ կ'ընեն:

Գործատեարց յաջողակութիւն չունենալուն պատճառաւ կ'ուզես, Սնդրէաս, խափանել որ նոր մեքենայն ամեն տեղ մէկէն չտարածուի. ուրեմն տէրութիւնը պէտք է ըսէ մէկուն՝ Դու վաղը կը սկըսիս գործածել. ուրիշ մը՝ Դու ամիսէ մը. երրորդի մ'ալ՝ Դու ալ տարիէ մը: Բայց ի՞նչ իրաւամբ զմէկը՝ քան զմիւսն աւելի շահաւոր վիճակի մէջ կրնայ դնել: Այս առաջարկութիւնն ուրեմն միանգամայն անկարելի և անիրաւ է. թող նաև որ ոչ միայն գործատեարց շահուն վնաս կը բերէ՝ այլ և հասարակաց:

Իսկապէս ինչո՞ւ համար կը հակառակիս այն մեքենայն մտցընելու, որովհետև վարժութիւնդ կը չփութէ և կը

ստիպէ դրեղ ուրիշ տեսակ աշխատութիւն մը փնտրուելու. նաև կարելի է որ քիչ մը ժամանակ առանց զբաղանաց մնաս: Կը ցաւիմ. բայց ասիկա պատճառ է ուրիշներուն վնաս ընելու. ինչո՞ւ համար ծառայութիւններդ աժածէն աւելի կ'ուզես ծախել:

— Ոչ երբեք այս բանս պահանջներ եմ, Պ. Տիւրբէ:

— Այլ արդեամբ, բարեկամդ իմ, կը պահանջես. որովհետև կ'ուզես ստիպել զհասարակութիւնը որ ընդունի քու առաջարկութիւնդ թէ մեքենայ մը աւելի աժան կ'արդիւնաւորէ. ասիկա իրօք ծառայութիւնդ հիմակուան աժածէն շատ աւելի սուղ ծախել է. բայց տես թէ ուր կը տանի մէկ անիրաւութիւն մը. ծառայութիւնդ աժածէն աւելի սուղ ծախելով՝ քու նմանեացող զրկմունքներ կը պատճառես. վասն զի եթէ աւելի կը վճարեն քու աշխատութեանդ նիւթերուն համար՝ ոչինչ նուաղ ստակ կ'ունենան այլոց համար ալ. քու շահուղ համար ուրիշ գործաւորներ գործէ կը զրկես: Մտածէր էիր այս բանս:

— Ոչ, Պ. Տիւրբէ, կը խոստովանիմ:

— Մտածէ նաև որ դու կ'անիրաւիս մանաւանդ անոնց դէմ՝ որոնց պարտական են աւելի սէր ունենալ. վասն զի եթէ տէրութիւնը կարենար քեզի մը տիկ ընել և նոր մեքենայի կիրառութիւնը խափանել՝ այս արգելքը միայն գաղղիացի գործաւորաց կրնար դնել. և երբ օտարք այն գիւտոյն օգուտը կը վաշելեն՝ զրկուողները հայրենակիցքդ կ'ըլլան, մերձաւոր եղբայրներդ. այս ալ նոյնպէս մտածած չէիր:

— Իրաւունք ունիս, Պ. Տիւրբէ, ասոնք մտածած չէի. ոսկայն ասոնցմով հանդերձ նեղանալի բան մի է արուեստական գործոյ մէջ նոր մեքենայ մտցընել:

— Տարակոյս չկայ, միշտ չարիք է առժամանակ մը աշխատութենէ զըրկուողաց համար, բայց անհրաժեշտ չա

րիք է. սակայն ոչ կարծուածին չափ ընդհանուր է և ոչ ծանր: Մեքենայի գործածութիւնը ոչ երբեք չուտ կ'ըլլայ ու յանկարծական. ընդհակառակն կամաց կամաց ու օր ըստ օրէ, որ շատ պատճառներէ կախումն ունի. նախ կանխակալ սովորութենէ՝ որ փոփոխութեւնէ կը խորշի, և յետոյ ծախք ընելէ: Շատ գործաւորաց աշխատութեան տեղը ընցընող մեքենայ մը միշտ բազմաժախ է, մեծ գրամագլուխ պէտք է հաստատելու համար, և նոյն իսկ շատ անգամ յատուկ տեղ մը զետեղելու համար:

Վերջապէս՝ այս տեսակ մեքենայ մը 'ի հարկէ բազմայօդ է. քանի որ նոր է՝ միշտ շատ քիչ են զայն շինել կրցող գործաւորները. անոր համար է որ ճարելու համար տարիով, տարի ու կիսով, ինչուան երկու տարիով ու աւելի աւառաջ պէտք է յանձնել: Իսկ դժուարութիւնը շատ աւելի մեծ է երբ գիտոյն համար շնորհագիր (brevet) ունեցող կայ որով ինքը միայն կրնայ շինել նոյն ապրանքը:

Այս ամեն խորհրդածութիւններով գործաւորը պէտք է ապահով ըլլան թէ մեքենայք յանկարծական տարածմամբ չեն փնասեր, փնաս մը որով շատ անգամ խրտումն ունեցեր են. ան ատենը վախը սրտերնին տիրելով և գլուխնին անզգամաց ճողովմանութեամբը տաքնալով՝ տեսնուած է որ ձեռագործականներու վրայ թափին, մեքենաները կտորտեն և կատաղութեամբ զայրացած աւրեն աւրըշտըկեն և նաև հրգեհեն իրենց աշխատութեան գործատունները:

— Տարօրինակ կերպ աշխատութիւն ձեռք բերելու, աղաղակեց լէոնարտ:

— Իրաւունք ունիս, լէոնարտ, բայց կիրքը խորհրդածել չունի. սակայն պէտք է յուսանք որ կրթութեան զարգացմամբ այս բարբարոսական տեսարանները մէյմ'ալ չվերանորոգուին. և յայսմ կը կայանայ, որով այսօրուան խօսակցութիւնը կ'ուզեմ լմընցնել,

կրթութեան այս զարգացման վրայ է գործաւորաց համար անպատեհութեց նոր մեքենայից կիրառութենէն ծագած դէմ դնող ապահովագիրը, ինչպէս նաև արուեստից մէջ եղած փոփոխութեանց պատճառաւ՝ գիւտերով, նորելուկով և նոր կիրառութիւններով: Մեքենայք՝ ինչպէս նորելուկի փոփոխութիւնք, աշխատութիւն չեն դադրեցներ՝ այլ կը յեղաշրջեն. արդ գործաւորաց համար չարիքը այս արուեստական յեղաշրջմանց վրայ է. որպէս զի օր մը նուազ նեղութիւն կրեն՝ թող նեղեն զիրենք ու կրթութիւն ստանան ու ծախսութիւն ունենան, որով աւելի յարմարութիւն և կարողութիւն ունենան՝ եթէ պէտք ըլլայ, իսկոյն մէկ աշխատութենէ ուրիշ աշխատութեան անցնելու: Նոր ընկերութեան համար աւելի ոգեկորով անձինք պէտք են. այլոց օգնութեան քիչ պէտք ունեցող և անձամբ անձին հնարագիւտ անձինք. յայսմ է ամենուս փրկութիւնը: Մենք մեղի օգնենք՝ Աստուած ալ կ'օգնէ:

Եւ հիմա բաժնուկնէս առաջ ներեցէք ինծի որ այս քանի մը խօսքս ալ աւելցնեմ:

Եթէ կան մարդիկ որ պէտք է ուրախանան մեքենայից գիւտոյն համար՝ գործաւորը պէտք է ըլլան, որ տաժանելի աշխատութենէ կ'ազատին, որ հին ժամանակ գերութիւն առաջ բերած է. և աշխարհիս վրայ այսչափ երկար ժամանակ գերութիւն պահողը գործաւորը եղած են. ուստի հին դարուց առաջ նակարդ հանճարն Արիստոտէլ՝ այս մարդարէալից խօսքերը կը գրէր. « Եթէ գրոցն ու կկոց մինաւորիկ իրենցմէ շարժէին՝ պէտք չէր ըլլար գերեաց » և այս խօսքս արգիւնաւորեալ կը տեսնենք այսօր:

Ամեն օր մեքենայք ազատութիւն կը շնորհեն գործաւորաց՝ մէկդի ձգելով ինչ որ աշխատութեան մէջ իրենց համար խիստ ու խստացուցիչ բան կայ. գործաւորի վիճակէն հանճարեղ էակաց կարգը կ'անցնին որ բնութեան ոյժերը

կը գործածեն և իրենց կամացը կը հը-
պատակեցնեն. աստիճանաբար մարմ-
նոյ նիւթական աշխատութեան տեղը
կը լեցընեն մտաց ազնուական աշխա-
տութեամբ: Ո՛վ մեզմէ երջանկութիւն
չի համարիր այս բանս որ մարդուս և
գլխաւորապէս գործաւորին արժանա-
պատուութիւնը կ'աւելցնէ:

ՌԱՐԷ

Կը շարունակուի:

ՀԻՆԳ ՇԱՐԱԹ ՕԴԱՊԱՐԿԻ ՄԷՋ

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԵՐԻՑ ԱՆԳՂԻԱՑԻՈՑ

ՅԱՓՐԻԿԷ

(Տէս Էրէս 189.)

Այդ բարձրաճակատ, զանգրահեր,
զրեթէ արծուունկն ժողովուրդը, գո-
ռոզ և ուշիմ կերպարանք մը կ'երեցը-
նէր. սակայն վիկտորիայի ներկա-
յութիւնը զինքը արտաքոյ կարգի կը
խռովէր. բազմաթիւ ձիաւորներ կը
տեսնուէին որ ամենայն ուղղութեամբ
վազելով կ'երթեկէին, և շուտ մը
յայտնի տեսնուեցաւ որ կառավարչին
զօրքը այնպիսի արտաքոյ կարգի թըշ-
նամույ մը դէմ կուտելու համար կը ժո-
ղովէին: Ճոյ ունայն տեղ կ'աշխատէր
այլ և այլ գոյներով թաշկինակներ պար-
զելու, ամենեկին հետեանք մը չունե-
ցաւ:

Սակայն շէյխը, իր պալատական
ներն չորս զին ունենալով, ժողովուրդը
լռեցուց և սկսաւ խօսակցութիւն մը
ընել. ուսկից տղքորն բան մը հասկը-
նալ կարող չեղաւ. լեզուն պակիրմիով
խառն արաբերէն էր. ձեւերու հասա-
րակաց լեզուով՝ այնչափ միայն կրցաւ
հասկընալ թէ այն տեղէն մեկնելու
բացարձակ հրաւէր մըն էր այն. ինքն ալ
անկէ աւելի բան չէր կրնար ուղել,
միայն թէ հով չըլլալով իրն անկարելի
էր: Ուստի իր անշարժութիւնը կտռա-

վարչին զայրոյթը վերջի աստիճանի
զրգուեց, և իր պալատականքն սկսան
ոռնալու ձայներ հանել որպէս զի ըզ-
հրէշը բռնադատեն որ անկէ փախչի:

Օտարերեկոյթ անձինք էին այդ պա-
լատականք, իրենց հինգ կամ վեց շա-
պիկներովն որ մարմիններնուն վրայ
խառնիխուռն նկարած կային. շատ մը
ահագին փորեր ունէին, որոնց մէկ
քանին կեղծ կ'երևնային: Տղքորը մեծ
զարմանք պատճառեց իր ընկերներուն
իմացնելով անոնց թէ այն բանը կերպ
մըն էր իրենց փառախնդիր մեծարանքն
առ սուլդանն ընելու: Որովայնին կը-
րութիւնը այն մարդոց փառամոլութիւ-
նը կը ցուցընէր: Այն խոշոր մարդիկն
այլանդակ ձեւեր ընելով կը պոռային.
գլխաւորապէս անոնցմէ մէկը, որ եթէ
իր խոշորութիւնը աս աշխարհիս վրայ
վարձքը գտնար՝ առաջին պաշտօնեայն
ըլլալու էր: Սեփաւորութիւն բազմութեան
ոռնացող ազադակները պալատակա-
նաց ազադակներուն հետ կը խառնը-
ւէին, որոնց ձեւերուն ալ կապկորէն հե-
տեկով՝ տասը հազար բազուկներու
մէկ հատիկ և անընդմիջական շարժ-
մունքին երևոյթն էր տեսնալ:

Այս երկեցուցիչ միջոցներն անբա-
ւական դատուելով, ուրիշ աւելի ահա-
բեկիչ միջոցներ յաւելան, Աղեղամբ
ու նետերով զինեալ զինուորներ կար-
գի օրինօք շարուեցան. սակայն վիկ-
տորիան հետզհետէ ուռելով և բարձ-
րանալով անոնց վտանգէն հեռանալու
հետ էր: Կառավարիչն այն ատեն հրա-
ցան մը առնելով դէպ 'ի գունտը ուղ-
ղեց: Սակայն ֆէննըտի որ զինքը զի-
տելու հետ էր, քարապինայի գնտա-
կով մը շէյխին ձեռաց մէջ զէնքը խոր-
տակեց:

Այդ անակնկալ հարուածին վրայ
առհասարակ ամենը փախուստ դար-
ձան, իւրաքանչիւր որ կրցածին չափ
շուտ իր խրճիթը ապաւինելով, և այն-
պէս օրուան մնացած ատենը քաղաքը
բոլորովին ամայի մնաց:

Գիշերը վրայ հասաւ, Հոգն ալ չէր
չնչեր. որով հարկ եղաւ յաճախ առնուլ